

Зоя ТОЛЧАНОВА

КЛАСТЕРНА ПОЛІТИКА ЯК МЕХАНІЗМ УДОСКОНАЛЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЛІСОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ

Досліджено сутність поняття кластер. Здійснено аналіз світового досвіду використання кластерних структур у промисловості в цілому та лісопромислому комплексі зокрема. Виходячи з результатів дослідження, визначено перспективи розвитку кластерних форм співробітництва, як ефективного способу підвищення конкурентоспроможності лісопромислового комплексу окремого регіону. Встановлено позитивні еколого-економічні та соціальні наслідки від впровадження кластерних структур.

Ключові слова: *кластер, кластерні структури, лісопромисловий комплекс, механізм удосконалення, закордонний досвід.*

В останні роки Світовою спільнотою досить гостро піднімається питання сталого розвитку суспільства. Це не обминуло і лісовий сектор економіки, оскільки однією із важливих складових сталого розвитку є раціональне використання лісових ресурсів. Переосмислення урядом та громадськістю цінності лісів, перегляд та обґрунтування важливості функцій, які вони виконують, спонукає підприємства лісового сектора по-новому поглянути на процес використання лісових ресурсів. Підприємства лісопромислового комплексу мають працювати в напрямку максимально глибокого оброблення деревини, пошуку та запровадження інноваційних технологій у сфері комплексного використання вторинної сировини (відходів виробництва), побічного користування лісом тощо.

Приєднання України до Світової організації торгівлі призвело до посилення міжнародної конкуренції, у тому числі і в сфері деревообробки. Склалася така ситуація, що вітчизняні підприємства не можуть успішно конкурувати з потужними європейськими компаніями. За таких умов, як свідчить досвід розвинених країн світу, найбільш перспективним напрямком розвитку лісового сектора економіки є формування на його виробничій базі кластерів. Однією з найважливіших складових кластерів, що суттєво підвищує *актуальність* їх використання, є те, що вони досить ефективно працюють і в промисловості, а не лише у сфері високих технологій.

У світовій практиці значна увага приділяється вивченню кластерів, зокрема, цьому питанню присвячені роботи М. Портера, М. Стейнера, В. Прайса, М. Афанасьєва, Л. Мяснікової тощо [1; 5; 6]. Серед вітчизнаних науковців необхідно відмітити С. Соколенка, М. Войнаренка, А. Асаула, В. Геєця, В. Федоренка, А. Гойка, В. Джабейла тощо [2; 3; 4; 10; 12]. Однак, незважаючи на значну кількість праць, присвячених дослідженню кластерних структур в економіці, деякі аспекти залишаються недостатньо вивченими. Це, насамперед, стосується дослідження та обґрунтування можливості створення кластерів на базі підприємств лісової галузі, що і визначило *мету дослідження*.

Для написання статті автор збирала, опрацювала та узагальнила праці вітчизняних та зарубіжних вчених з економічних та організаційних проблем розвитку кластерних структур. Дослідження проведено на основі сучасних методів економічних досліджень: дедукції та індукції, діалектичного та історичного – для аналізу теоретичних поглядів на сутність кластерних форм співробітництва і ефективності їх застосування в економіках різних країн світу.

Метою написання статті є: теоретичне дослідження сутності поняття кластер; узагальнення закордонного досвіду використання кластерних структур в економіці, зокрема створення кластерів на підприємствах лісового сектора за кордоном та в Україні; обґрунтування необхідності створення кластерів на базі підприємств лісопромислового комплексу окремого регіону.

Зародження кластеризації економіки як фактора підвищення конкурентоспроможності регіонів започаткував у своїх роботах американський вчений М. Портер на початку 90-х років ХХ століття, створивши програму з формування кластерів «Нова хвиля» у штаті Арізона. Під кластером він розуміє групу географічно сконцентрованих взаємозалежних компаній, які діють у певній сфері, а також пов'язаних з їх діяльністю організацій (університети, торговельні об'єднання тощо), що водночас конкурують між собою та здійснюють спільну діяльність [1, 205–207].

Існують досить різноманітні підходи до визначення поняття кластер, проте відсутнє єдине його трактування. Так, С. І. Соколенко дає наступне визначення кластера: "... це група економічно пов'язаних фірм та інших юридичних осіб, розташованих поруч, завдяки чому вони спільно отримують виробничі переваги [2]". На його думку, кластер – "... це новий ефективний спосіб і система взаємодії, постійного ділового спілкування територіально й економічно споріднених учасників виробничого процесу заради отримання кожним із них підсумкового синергетичного комерційного результату [2]".

М. П. Войнаренко під кластером розуміє "...територіально-галузеве добровільне об'єднання підприємств, що тісно співпрацюють з науковими установами й органами місцевої влади з метою підвищення конкурентоспроможності власної продукції й економічного зростання регіону [3]". Крім того, автор виділяє п'ять необхідних передумов ефективної роботи кластера: ініціатива, інновації, інформація, інтеграція та інтерес.

Варто звернути увагу на те, що такі вчені, як В. Г. Федоренко, А. Ф. Гойко, В. Б. Джабейло [4], під кластером розуміють "... мережу незалежних виробничих або сервісних фірм (включаючи їхніх постачальників), творців технологій і ноу-хау (університети, науково-дослідні інститути, інжинірингові компанії), що зв'язують ринкові інститути (брокери, консультанти) і споживачів, взаємодіючих один з одним у рамках єдиного ланцюжка створення вартості та мають географічну близькість". Як показують дослідження, проведені авторами, кластер може існувати лише тоді, коли є зацікавленість у всіх учасників об'єднання.

На думку Г. Р. Хасаєва та Ю. В. Михеєва, кластер – це територіально-галузеве партнерство підприємств, об'єднане інноваційною програмою впровадження новітніх (виробничих, інжинірингових, управлінських) технологій з метою підвищення їх конкурентоздатності [5]. При цьому до складу учасників кластера можуть входити виробники та постачальники, інжинірингові і консалтингові компанії, науково-дослідні організації та ВНЗ, кредитні організації, банки, інфраструктура, місцеві органи влади, громадські організації тощо.

Отже, у ході дослідження поняття кластер можна зробити наступні узагальнення:

- кластер формується у межах однієї географічної території;
- підприємства, які входять до його складу, взаємозалежні (економічно пов'язані) між собою і працюють в одній галузі чи сфері;
- обов'язкова умова кластера – участь у ньому наукових установ, консалтингових та інжинірингових компаній, органів місцевої влади;
- метою об'єднання є підвищення конкурентоспроможності продукції за рахунок інноваційних технологій та отримання підсумкового синергетичного комерційного результату;
- учасники кластера не конкурують між собою, а вирішують спільні проблеми.

Свідченням значних масштабів кластеризації економік світу є те, що кластери використовуються в багатьох країнах, незалежно від їх політичного устрою – США, Великобританія, Австрія, Німеччина, Норвегія, Фінляндія, Швеція, Італія, Франція, Аргентина, Бразилія, Угорщина, Росія, Казахстан тощо.

Підтвердженням ефективності застосування кластерних структур в економіці є досвід Фінляндії, яка в основу своєї економічної політики впровадила кластеризацію і зайняла перше місце (з 120 країн) в рейтингу перспективної конкурентоспроможності, випередивши такі країни як США, Німеччина, Японія [6; 7]. У Швеції понад 50 % усього експорту становить експорт продукції кластера галузей, пов'язаних з перевезеннями, металургією й деревообробкою [8]. Австрія розвинула 100 % інноваційну економіку на базі кластерів (транскордонні кластери з Німеччиною, Італією, Швейцарією та Угорщиною), де була створена політика стимулювання розвитку зв'язків між дослідними інститутами та промисловими підприємствами з чіткою спеціалізацією кластерів. Наприклад, автомобільний кластер, створений в Штірії, став центром міжнародного автомобілебудування, де щорічно виготовляється 40 автомобільних марок і збирається 150 тис. авто. Він охоплює 110 фірм, які задіяні в повному виробничому циклі виробництва автомобілів: добування та переробка сировини, виробничий процес, логістика та програмне забезпечення, переробка відходів [7]. В Італії добре розвинені індустріальні округи (до співпраці залучено 60 тис. малих підприємств сімейного типу), які за рахунок кластеризації регіональної економіки змогли підвищити свій технологічний рівень настільки, що від переробки фруктів, пошиття взуття, виготовлення меблів перейшли до виготовлення обладнання для цих галузей [7; 8; 9].

Досить активно і успішно кластерні технології застосовуються і в постсоціалістичних країнах. Так, усі федеративні округи Росії, спільно з Радою з конкурентоспроможності та підприємництва при Уряді Росії, розробили "Стратегію соціально-економічного розвитку до 2020 року", яка вміщує комплекс заходів, спрямованих на конкурентний розвиток держави і регіонів. В стратегії розвитку кластерна політика займає ключові позиції. У Казахстані ще в 2003 році було затверджено "Стратегію індустріально-інноваційного розвитку до 2015 року", яка передбачає формування національних кластерів у секторах нафтової, газової, харчової та текстильної промисловості, транспортно-логістичних послуг тощо [10].

Необхідно відмітити, що спеціальні програми кластеризації здійснюються також в Австрії, Франції, Німеччині, в п'яти країнах Вишеградської групи (Угорщина, Польща, Словаччина, Чехія, Словенія). Серед цих країн найбільших успіхів досягла Угорщина, де функціонує 75 промислових парків, що об'єднують 556 компаній з числом працюючих 60 тис. осіб. Розвиток промислових парків став підґрунтям

для створення кластерів, розвиток яких стимулює держава, шляхом формування відповідної інфраструктури, зниження податків до 5 років, прийняттям програми індустріалізації регіонів [7].

В Україні вперше кластерна модель розвитку була запроваджена в Хмельницькій області. Вона полягає у кооперації та об'єднанні зусиль підприємців, державних структур і науковців, заради відродження вітчизняного виробництва Поділля. В області функціонують такі кластери: будівельний та швейний у Хмельницькому, кластер зеленого сільського туризму в Шепетівському районі, туристичний та харчовий кластер у Кам'янці-Подільському, які об'єднані в Асоціацію "Поділля Перший" [2; 3]. Наприклад, швейний кластер об'єднує не лише швейні підприємства, а й середні навчальні заклади відповідного напрямку і навіть університет.

Необхідність та нагальна потреба у створенні кластеру на основі лісопромислового комплексу (ЛПК) виникла у зв'язку з тим, що галузі, які входять до його складу, працюють з унікальними та найважливішими ресурсами, як в економічному, так і екологічному розумінні – лісовими, які можна найбільш раціонально використовувати лише об'єднавши зусилля. Як відомо, деревина використовується в багатьох галузях національної економіки для виробництва більше як 100 видів продукції, що призводить до жорсткої конкуренції між підприємствами ЛПК та інших галузей.

У лісовому секторі кластери давно працюють в Фінляндії, Німеччині, Франції, Австрії, Італії, Угорщині, Словенії. Наприклад, у Фінляндії сформовано кластерні карти лісового господарства та створено лісопромисловий кластер, до складу якого входять підприємства з виробництва деревини, паперу, меблів та ін. Завдяки цьому держава забезпечує 10 % світового експорту продукції деревообробки та 25 % паперу, маючи всього 0,5 % світових лісових ресурсів [6; 7]. Підприємства, тісно взаємодіючи між собою в межах кластеру обмінюються знаннями, досвідом роботи та інформацією, що забезпечує їм переваги над конкурентами. В Італії у 2000 році в промисловому індустріальному районі Bolzano створено кластер деревообробки та технологій "Cluster Alpine Network" (CAN), метою роботи якого є модернізація та розширення ринку збуту для місцевих підприємств (напрямок: ергономічний дизайн меблів, продуктів, ринків і технологій; інноваційні дерев'яні конструкції), а також сприяння у передачі технологій для створення нових продуктів і виробничих процесів. Роботі кластера сприяли місцеві органи влади шляхом співпраці та взаємодії. На сьогодні в кластері успішно працює 175 малих підприємств сімейного типу [9]. У Росії в 2000 році сформовано територіальний кластер у рамках російсько-фінського проекту "Довготермінова стратегія розвитку економіки Санкт-Петербурга", де утворено дев'ять кластерів, у тому числі й у сфері деревообробки [12]. Також успішно працює лісовий кластер, сформований на базі лісопромислового комплексу Волзького регіону, який об'єднує підприємства з виробництва пиломатеріалів, фанери, деревостружкових та деревоволокнистих плит, паперу і картону [13, 105–117].

Одним із перших в Україні створено деревообробний кластер «Деревообробка» у Рівненській області. Він сформований на базі десяти деревообробних підприємств та підприємців Рокитнівського району з різними за об'ємом виробничими потужностями. Не зважаючи на позитиви в роботі об'єднання (відстоювання спільних інтересів, обмін досвідом та інформацією), існує безліч проблем, що гальмують розвиток, а саме: відсутність інформаційно-координаційного центру, слабка підтримка з боку місцевих органів влади, відсутність зв'язків та співпраці з науковими установами тощо.

Спроби кластеризації лісового господарства відбуваються і у Карпатському регіоні. Так, у 2006 році в рамках Швейцарсько-українського проекту розвитку лісового господарства на Закарпатті FORZA започатковано „Кластерний аналіз лісопромислового сектору Карпатського регіону України”, який впроваджується Швейцарським фондом міжнародного розвитку та співробітництва та Державним Комітетом Лісового Господарства України. За результатами аналізу було встановлено, що в Карпатському регіоні лісовий сектор має вагомое соціально-економічне та екологічне значення, і лише координація зусиль усіх учасників ЛПК регіону дасть змогу посилити процес спеціалізації, знизити собівартість продукції, залучити інвестиції, впровадити інноваційні процеси у виробництво тощо [11].

Як показують дослідження [4; 8; 11], найбільш ефективно працюють ті кластери, які сконцентровані в межах одного регіону, що дозволяє максимально використовувати його природний, кадровий та виробничий потенціал. Учасники кластеру, які досягають значних успіхів у роботі, поширюють знання в межах кластеру і, таким чином, створюється синергетичний ефект, що призводить до подальшого зростання ефективності роботи. На основі кластера відбувається об'єднання учасників виробничого процесу, що сприяє розширеному доступу на ринки збуту, забезпечує зростання обсягів виробництва і впровадження інновацій у виробництво. Створення лісопромислового кластера відкриває нові можливості не лише для деревообробних, а й для лісогосподарських підприємств.

Таким чином, виходячи з аналізу світового досвіду, утворення кластерних структур в економіці розвинених країн, позитивного розвитку кластерів у деревообробці, можна констатувати:

1. Кластерні структури успішно працюють у різних галузях економіки і здійснюють позитивний вплив на розвиток економіки багатьох країн Світу незалежно від їх політичного устрою.

2. Міжнародний досвід функціонування кластерів на базі лісопромислового комплексу вказує на високу ефективність його роботи, що сприяє підвищенню конкурентоспроможності продукції комплексу.

3. Лісопромисловий комплекс України має всі передумови для впровадження кластерних структур, а особливо на рівні регіонів, найбільш забезпечених лісовими ресурсами.

4. Одним із перспективних регіонів, для впровадження на його території кластерів, є Поліський (Північний) регіон України, який характеризується високими показниками загальної та вкритої лісом площі; найвищим в Україні обсягом заготовлених ліквідної деревини; високою продуктивністю лісів та великою часткою переважаючих і середньовікових насаджень. У регіоні сконцентрована значна кількість деревообробних та меблевих підприємств, які за обсягами реалізації продукції поступаються лише Карпатському регіону. Це у сукупності з потужною матеріальною базою створює необхідні передумови розвитку галузі, збільшення діючих та введення нових робочих місць [14].

5. Основною метою роботи такого лісопромислового кластера є випуск конкурентоспроможної продукції глибокої переробки деревини для забезпечення внутрішніх потреб, розвиток експортних можливостей галузі тощо.

6. Основна перевага застосування кластерних структур на базі лісопромислового комплексу Поліського (Північного) регіону полягає в тому, що їх утворення

передбачає розвиток не лише підприємств, які працюють у межах кластера, а й економічного, соціального та екологічного розвитку регіону (рис. 1).

Рис. 1. Економічний, соціальний та екологічний ефект від впровадження кластерних структур у лісопромислому комплексі регіону

Зважаючи на позитивний досвід формування кластерних структур та нові перспективи, які отримає економіка України в результаті їх впровадження, подальші дослідження передбачають формування лісопромислового кластера на прикладі Поліського (Північного) регіону України.

Література

1. Портер Майкл Е. Конкуренція: Пер. з англ. [Під ред. Я. В. Заблоцького]. М.: Вільямс, 2002. – 496 с.
2. Соколенко С. Проблеми і перспективи посилення конкурентоспроможності економіки України на основі кластера / Станіслав Соколенко // Економіст. – 2008. – № 10. – С. 31–35.
3. Войнаренко М. Кластери як полюси зростання конкурентоспроможності регіонів / Михайло Войнаренко // Економіст. – 2008. – № 10. – С. 27–30.
4. Федоренко В. Г. Кластери – системний інструмент підвищення конкурентоспроможності економіки / В. Г. Федоренко, А. Ф. Гойко, В. Б. Джабейло // Економіка та держава. – 2007. – № 9. – С. 6–9.
5. Хасаев Г. Р. Кластеры: через партнерство к будущему [Электронный ресурс] / Г. Р. Хасаев, Ю. В. Михеев // [Российская инженерная академия. Поволжское отделение]. – Режим доступа: <http://www.poria.ru/files/236.doc>

6. Афанасьев М. Мировая конкуренция и кластеризация экономики / М. Афанасьев, Л. Мясникова // Вопросы экономики. – 2005. – № 4. – С. 75–86.
7. Письмак В. Новые формы организации инновационного процесса / В. Письмак // Экономика. – 2003. – № 3. – С. 53–65.
8. Кластери – різновид кооперації [Електронний ресурс] / Аналітичний Центр Академія. – Режим доступу до журналу: <http://www.academia.org.ua/?p=276> – Назва з екрана (див. 20.11.2009)
9. The Cluster Alpine Network (CAN) Wood and Technologies Cluster: introduced cooperation and technological innovation to very small family –run traditional businesses Bolzano – Italy [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ec.europa.eu/regional_policy/cooperation/interregional/ecochange/studies_a_en.cfm?nmenu=5#cl1
10. Гець Валерій. Кластери і мережеві структури в економіці – тема досить цікава, але на сьогодні ще до кінця не вивчена / Валерій Гець // Економіст. – 2008. – № 10. – С. 10-11.
11. Без вітру дерево й не хитнеться / [автор тексту: Оксана Юринець] // Деревообробник. – 2009. – № 14 (224). – 14 липня – 03 серпня. – С. 1, 4.
12. Асаул Анатолій. Кластер – это способ самоорганизации сообщества для выживания в условиях бескомпромиссной международной конкуренции / Анатолій Асаул // Економіст. – 2008. – № 10. – С. 60–61.
13. Экономические кластеры Поволжья. [КТМ, Министерство торговли и промышленности Финляндии] / С. Ф. Болтрамович, Г. И. Дударев, Лотов Н. Д. Лотов, Х. Хернесниemi. Хельсинки: [б. в.]. 2007, – 202 с.
14. Толчанова З. О. Значення Поліського регіону в системі лісогосподарського комплексу України / З. О. Толчанова // Науковий вісник НЛТУ України: Збірник науково-технічних праць. Вип. 20.4. – Львів: РВВ НЛТУ України. – 2010 – С. 22–29.